

Macar Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Yapmış Olduğu Askerî Hazırlıklar (1935-1939)

Under the Light of Hungarian Archive Documents Military Preparations Made by Turkey Before the Second World War (1935-1939)

Müjdat KARAGÜLMEZ

Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu,
mkaragulmez@msu.edu.tr,

ORCID Numarası/ORCID Numbers: 0000-0002-9169-7004

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmalarının, ağır şartlar içeren bir mahiyette hazırlandığı görülmektedir. Savaşın yenik devletleri, kendilerine dikte edilen antlaşmaları imzalasa da çok geçmeden bu antlaşmalardan duydukları rahatsızlıkları her fırsatta dile getirmişlerdir. 1920'li yıllar, geçici bir barış dönemini temsil etse de 1930'lu yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde buhranlı bir sürecin varlığı görülür. Bu dönemde, mevcut statükonun değişmesini isteyen Almanya ve İtalya'nın izlemiş olduğu saldırgan politika, İngiltere ve Fransa'yı bir takım önlemler almaya itmştir. Yaşanan gelişmeler, ülkelerin revizyonist ve antirevizyonist olarak iki bloğa ayrılmasıyla neticelenmiştir. Türkiye bu süreçte, dünya barışının kalıcı olmasına dayalı bir dış politika izlemiştir. Nitekim büyük bir savaşın yaklaşmakta olduğunu gören Türkiye, öncelikli olarak ülke güvenliği açısından önemli gördüğü Boğazlar Meselesi'ni çözüme kavuşturmuş ve kara-hava ve deniz kuvvetlerini olası bir savaş öncesi hazır hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu askerî hazırlıklar, Türkiye'deki Macar Elçiliği tarafından dikkatle takip edilmiştir. Dönemin mevcut uluslararası siyasi düzeninde Macaristan'ın revizyonist, Türkiye'nin antirevizyonist blokta yer aldığı düşünüldüğünde, Macar elçilerinin bu meseleye ilgi duymalarının sebebi açıkça anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki askerî hazırlıkları Macar elçilerinin raporlarına göre anlatılacaktır. Böylece, meselenin farklı bir bakış açısıyla irdelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Macar Elçileri, Dış Politika, Askerî Hazırlıklar, Boğazlar, Ulusal Güvenlik.

Abstract

It has been seen that the peace treaties which ended the First World War were prepared in a way that includes harsh conditions. Even though the defeated states of the war signed the treaties dictated to them, they soon expressed their discomfort with these treaties at every opportunity. Although the 1920s represent a temporary period of peace, the existence of a depressed process is visible in international relations since 1930s. During this period, the aggressive policy pursued by Germany and Italy, who wanted to change the current status quo, forced Britain and France to take some certain measures. These developments led to the division of countries into two blocs as revisionist and antirevisionist. In this period, Turkey has pursued a foreign policy based on permanent world peace. Hence, seeing that a great war was approaching, Turkey primarily settled the straits question which she considered essential in terms of security of the country, and intended to make the Land-Air and Naval Forces prepared before a possible war. These military preparations were closely observed by the Hungarian Embassy in Turkey. Considering that Hungary took place in the revisionist bloc while Turkey was on the antirevisionist bloc in the international political order of this period, the reason why Hungarian Ambassadors were interested in this issue is clearly understood. In this study, Turkey's military preparations before the Second World War will be expressed according to Hungarian Ambassadors' reports. Thus, it is aimed to examine the issue from a different perspective.

Keywords: Hungarian Ambassadors, Foreign Policy, Military Preparations, Straits, National Security.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından mağlup devletler ile imzalanan barış antlaşmaları Avrupa'da barışın tam olarak kurulmuş olduğu anlamına gelmiyordu. Barışın devamlılığı üzerine imzalanan çeşitli uluslararası antlaşmalar, Avrupa'ya küçük de olsa bir sakinliğin yerleşmesine neden

olsa da devletler arasındaki güç dengelerindeki değişimler birçok sorunu da beraberinde getirmişti.¹ Bunun yanı sıra, yıkılan imparatorlukların içinden farklı devletlerin ve farklı devlet yönetimlerinin ortaya çıkması, büyük güçlerin hangi devleti kendi çıkarları doğrultusunda nasıl kullanacağı tartışmalarını ortaya çıkarmıştı. Savaş sonrası dönemde, Orta Avrupa'nın içinde bulunduğu bu zor durum yeni kurulan devletler arasında çeşitli çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştu.² Yenik devletler ile yapılan barış antlaşmaları sadece galip devletlerin çıkarlarını gözettiğinden Avrupa'nın beklediği devamlı ve sağlam bir barış ortamı yerine, istikrarsız bir ortamın varlığı gerginliği daha da tırmandırmaktaydı.³

İki dünya savaşı arasındaki dönem, devletlerin birbirine üstünlük sağlama mücadelesinde geçici bir barış dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde İngiltere ve Fransa savaşın galip tarafları olmasına karşın, savaşın getirmiş olduğu iktisadi sonuçlar her iki devlet için de buhranlı bir sürecin başlamasına neden oldu. Hatta Almanya'nın sömürgelerini ve Osmanlı topraklarının bir kısmını devralan bu iki devlet, kaynakları ve toprakları genişlemesine rağmen artan sorumlulukları nedeniyle çeşitli sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmışlardı.⁴ Savaşın yenik devletlerinden olan Almanya da büyük bir sıkıntının içerisindeydi ve Sovyet Rusya ise savaşın son yıllarında ihtilalin getirdiği sosyal çalkantılar ve iç savaşın acılı günlerini yaşamaktaydı. Bu tablo içerisinde İngiltere, özellikle de Fransa için başta gelen dış mesele yenik devletlere ağır birer barış anlaşması imzalatılarak, barış düzenine geçmekti. Yenik devletler bu anlaşmalar ile bir daha böyle bir savaşa cesaret etmemeliydiler.⁵ Versay Antlaşması bu politikanın bir sonucu olarak Almanlara imzalatılmıştı ve bir intikam belgesi olarak görülmekteydi. Böylece Almanlar ağır bir bedel ödemiş olacaktı. Nitekim Versay Antlaşması'ndan sonra Almanya'nın pasifize edilmesi ve Avrupa siyasetinde bıraktığı boşluk, çeşitli siyasi dengesizliklerin ortaya çıkmasına da neden oldu. Böylece, barış antlaşmaları harita üzerinde düşünüldüğünde bir düzen yaratmış görünse de uluslararası ilişkilerde istikrarsız ve sallantılı bir sürecin varlığını ortaya koymaktaydı.⁶

Savaş sonrası dönemde azınlıklar ise her yerde siyasi ve ekonomik haklarından mahrum kaldıkları durumlar ile karşı karşıya kaldılar. Bu durum, savaş sonrasında radikalizm ve emperyalizmin büyümesine ve hızlı bir şekilde etkili olmasında büyük rol oynamıştı. Azınlık meselesinin bir çözüme kavuşmaması, Macaristan örneğinde olduğu gibi revizyonist düşüncelerin iki dünya savaşı arasında sık sık dile getirilmesinde ve devlet politikası olmasında etkili oldu.⁷

Türkiye ise bu süreçte öncelikle, Lozan Antlaşması ile uluslararası alanda bağımsızlığını ve özgürlüğünü tüm dünyaya ispat ederek cumhuriyetin ilk yıllarında öncelikle Lozan'da sonuçlanamayan konuların çözümü için çaba sarf etti.⁸ İngiltere ile Musul Meselesi ve Yunanistan ile Nüfus Mübadelesi gibi meselelerin yanında diğer devletler ile de yaşanan bazı sorunlar halen çözüm bekleyen hususlar olarak dikkat çekmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan ve İmparatorluğun pek çok devlete sağladığı kapitülasyonları kaldıran yeni Türk devleti, bu sorunların yanı sıra öncelikli olarak savaşa giren veya girmeyen devletler ile kapitülasyonlardan arındırılmış bir şekilde diplomatik ilişkiler kurmak istiyordu.⁹ Yeni Türk devleti bu doğrultuda cumhuriyetin ilk yıllarında çok sayıda devlet ile dostluk antlaşmaları imzalamış ve bu devletler ile diplomatik ilişkiler tesis etmeye özen göstermişti.¹⁰

Cumhuriyetin ilânından sonra, Türkiye'nin ilk resmî ilişkiler kurduğu devletlerden birisi Macaristan olmuştur.¹¹ 1924 yılında iki ülkede karşılıklı elçiliklerin açılması, ikili ilişkilerin gelişmesinde itici bir güç olmuştur. Türk-Macar ilişkileri, resmi ilişkilerin tesis edildiği bu anlaşmadan 1933 yılına kadar karşılıklı dostluğa dayanan bir temelde devam etmiştir. Nitekim iki dünya savaşı arasındaki dönemde,

¹ Gürün 1986, 113.

² Magda 1981, 26.

³ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II* 2008, 411.

⁴ Emiroğlu 2007, 71.

⁵ Gönlübol; Kürkçüoğlu 2000, 3.

⁶ Armaoğlu 2012, 193-194.

⁷ Halperin 2004, 162.

⁸ Yalçın 2010, 241-242.

⁹ Gürün 1986, 143-144.

¹⁰ *Magyar Törvények 1924 évi Törvények* (Macar Yasaları 1924 Yılı Yasa Maddeleri 1924, 170-171).

¹¹ Yeni Türk devletinin dostluk antlaşması imzaladığı ilk devletler Polonya Arnavutluk ve Macaristan olmuştur. Bkz. Soysal 2000.

Macaristan'ın revizyon isteklerini sıklıkla dile getirmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında kurulan statükonun devam etmesini isteyen Türkiye ile Macaristan'ın dış politikada zıtlaşmasına neden olmuştur. Bu zıtlaşma, Türkiye'nin Balkan Antantı'nı (9 Şubat 1934) imzalamasının ardından açık şekilde ortaya çıkmıştır.¹² Türk ve Macar dış politikasındaki farklılıklar Türkiye'de görev yapan Macar elçilerinin raporlarına da bu tarihlerden itibaren yansımaya başlamıştır. Macar elçileri, dış politikada bağlamında Macaristan'ın revizyon isteklerinin karşısında olan Türkiye'nin attığı adımları dikkatle takip etmişlerdir. Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'na doğru evrilen siyasi süreçte kendi güvenliği açısından önem arz ettiğini düşündüğü Boğazların statüsünün değiştirilmesi meselesi ve yapmış olduğu askerî hazırlıkları, özellikle 1935 yılından itibaren sıklıkla raporlarda yer almıştır. Türkiye'nin antirevizyonist blokta yer alan İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini düzeltmesi de bu döneme rast gelmektedir. Bu da göz önünde alındığında Macar elçilerinin Türkiye'nin attığı adımları raporlar yoluyla Macar Dışişleri Bakanlığı'na bildirmesi kendi dış politikaları açısından önemli görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Macar elçilerinin raporlarına göre, Türkiye'nin olası bir savaş durumuna karşı kara-deniz-hava kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla almış olduğu askerî-güvenlik tedbirlerini, revizyonist bir devlet olan Macaristan'ın gözünden aktarmaktır. Macar elçilerinin özellikle gizli ibaresiyle yazmış oldukları raporları, dönemin konjonktürel değişimlerinin Türkiye'nin dış politikasına dair etkisini de ortaya koyması bakımından önem teşkil etmektedir.

İki Savaş Arası Dönemde Bloklaşmalar ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından barışın korunması ve sürekliliği amacı taşıyan çeşitli gelişmeler yaşandı. Milletler Cemiyeti'nin kurulması (10 Ocak 1920), Locarno Antlaşması (1 Aralık 1925) ve Kellogg-Briand Paktı (27 Ağustos 1928) bu amaca yönelik olarak atılan adımlardır. Nitekim Avrupa'daki geçici barış dönemi uzun sürmedi. Birinci Dünya Savaşı'na büyük beklentiler ile giren İtalya, galip tarafta olmasına rağmen, savaş sonunda imzalanan antlaşmalardan tam anlamıyla memnun kalmadı. Savaşın getirmiş olduğu maddi ve manevi olumsuzluklar halk arasında büyük karışıklıkların çıkmasına neden oldu. 1919'da kurulan Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini, İtalya'daki iç karışıklıklardan faydalanarak yönetime baskı yaptı ve bu baskılar neticesinde Kral III. Vittorio Emanuel, 31 Ekim 1922 tarihinde Başbakanlığa Mussolini'yi getirdi.¹³ Yönetimi ve gücü eline alan Mussolini, çok geçmeden dış politikada izleyeceği emperyalist dış politikanın adımlarını atmaya başladı. Mussolini, öncelikle genişleme ve yayılma politikasını hayata geçirerek, Romalıların kullandıkları "mare nostrum (bizim deniz)" kavramını kullanarak Akdeniz'de hak iddia etmeye çalıştı. Bu fikri, İtalyan kamuoyuna benimsetmeye çalıştı.¹⁴ Yine 1923 yılında İtalyan senatosunda yapmış olduğu bir konuşmasında, İtalya'nın tek bir deniz ile sonsuza kadar kapalı kalamayacağını ve Adriyatik Denizi'nden başka Akdeniz'in de var olduğunu söyledi. Mussolini'nin bu açıklamaları uluslararası alanda geniş yankı uyandırırken Türkiye de bu açıklamaları büyük bir dikkat ve endişeyle takip etmişti.¹⁵

Diğer taraftan dünya barışını tehdit eden diğer önemli gelişme Nasyonal Sosyalist Partisi (Nazi Partisi)'nin lideri Hitler'in Almanya'nın başına geçmesi oldu. Hitler, başa geçer geçmez Versay'ın zincirlerinden kurtulmak için adımlar atmaya başladı. Hitler Almanya'sı için en önde gelen meselelerden birisi Versay'ın maddelerinde yer alan zorunlu askerlik hizmetini yasaklayan hükümlerin kaldırılmasıydı. Çünkü bu madde, Almanya'nın askerî anlamda önemli bir tehlike yaratmasını engellemek amacıyla anlaşma maddelerine konmuştu. Almanya, bu isteğini gerçekleştirmek amacıyla öncelikle 1933 yılının sonlarına doğru Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler

¹² Türkiye-Macaristan arasındaki siyasi ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Karagülmez 2018.

¹³ Uçarol 2000, 523-531.

¹⁴ Çelebi 2015, 104.

¹⁵ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)* 1973, 27; Türkiye'yi endişeye sevk eden diğer bir mesele de İtalya'nın Balkanlar'da izlediği dış politika olmuştur. İtalya, Balkanlar'da kendisine rakip olarak gördüğü Yugoslavya'ya karşı bir blok oluşturmak istemiştir. İtalya bu nedenle Yunanistan ve Türkiye'nin de içinde olduğu üçlü bir blok dahi kurmak istemiştir. Bu bloğa ileride Bulgaristan'ı da dahil ederek Yugoslavya'ya karşı bir üstünlük kurma planları yapmıştır. Nitekim ne Balkan Devletleri ne de Türkiye, İtalya'nın bu isteği doğrultusunda hareket etmemiş, bunun yerine İtalya'nın saldırgan siyasetine karşı Balkan Paktı'nı kurmuşlardır. Balkan Paktı'nın kurulması Türkiye-İtalya ilişkilerinin daha da soğumasına neden olmuş ve ikili ilişkiler gergin bir sürece girmiştir. Bkz. Gürün 1986, 180-181.

Cemiyeti'nden ayrılma kararı aldı. Bu kararlar, çok sayıda devletin tepkisini çekse de Almanya'nın nihai hedefine giden yolda önemli kararlar olarak dikkat çekiyordu. Bu adım, Avrupa'da barışın ve güvenliğin tehlike altında olduğunun açık birer göstergesiydi¹⁶ ve yaşanan bu gelişmeler Versay sistemi üzerine politikalarını inşa etmiş olan statükocu devletler üzerinde büyük bir endişe yarattı. Nitekim Almanya, 1933 öncesinde başlamış olduğu Versay düzenine karşı politikasını sertleştirerek statükoya karşı girişimlerde bulundu ve büyük bir propagandaya başladı.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti bu uluslararası atmosferde, Lozan'dan kalan sorunların birçoğunu çözüme kavuşturmuş ve genel dış politikasını barışın korunması üzerine inşa etmişti. Nitekim özellikle 1933'te Hitlerin başa geçmesinden sonra Almanya ve İtalya'nın statükonun değiştirilmesini isteyen politikalarını daha sesli şekilde vurgulamaları, Türkiye'yi bazı önlemler almaya mecbur bıraktı.¹⁸ Bu gelişmeler, Türkiye'yi çok yönlü bir dış politika izlemeye yöneltti. Bu süreçte Türkiye öncelikle 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olurken, Milli Mücadele'den itibaren iyi ilişkiler kurduğu Sovyet Rusya ile dostluğunu daha da geliştirmeye çalıştı ve Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1935'te on yıl süreyle uzatıldı. Türkiye ayrıca, İtalya'nın Akdeniz'in doğusundaki emelleri karşısında, 1934 yılından itibaren denizlerde üstün bir güce sahip olan İngiltere ile yakınlık kurmaya başladı.¹⁹

1934 yılında, Türkiye'nin dış politikada attığı diğer önemli bir adım da Balkan Antantı'nı imzalaması oldu. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında uzun süredir devam eden ittifak müzakereleri sonrasında Balkan Antantı 9 Şubat 1934 tarihinde imzalandı ve böylece Türkiye bölgesel anlamda ülke güvenliğini sağlamak için önemli bir ittifak kurdu. Bu ittifakın imzalanma sürecinde Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika, Türkiye'deki Macar Elçiliği tarafından yakından takip edildi. Bunun nedeni, Türkiye'nin imzalamış olduğu paktta yer alan Yugoslavya ve Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'dan büyük toprak parçaları kazanmasıydı ve Macaristan bu toprakları geri almak için revizyon talebini her fırsatta dile getiriyordu. Macar elçisi, paktın imzalanmasından sonra Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporda, Atatürk'ün dış politikayla ilgili olarak mecliste yapmış olduğu konuşmasına atıf yaparak, Türkiye'nin dış politikadaki öneminin giderek arttığını söylemiş ve Türk siyasetinin ve Türk siyasetçilerinin oldukça güçlü bir kadroya sahip olduğunu belirtmiştir. Macar elçisi Atatürk'ün meclisteki konuşmasıyla ilgili şu notları aktarmaktadır:²⁰

“Türkiye'nin Balkan Antantı devletleri ve diğer devletlerle kurmuş olduğu iyi ilişkiler kuşkusuz Türkiye'nin uluslararası pozisyonunu güçlendirmekle kalmadı, ayrıca Türkiye'nin iç siyasetinin de gelişmesine katkı sağladı. Türk siyasetçileri, Balkan Antantı'nın kurulması vesilesiyle kendilerinin daha güçlü ülkeler grubuna girdiklerini düşünmektedirler. Bugün mecliste yer alan Tefik Rüşti Aras ve diğer siyasetçiler Antant devletleri ile olan iyi ilişkilerin daha da gelişmesini istemektedirler”.

Silahlanma Yarışı ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Almış Olduğu Askeri Tedbirler

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1930'lu yıllara kadar geçen sürede devletlerin silahlanma deneyimleri genel olarak mevcut silahların idame edilmesi veya modernleştirilmesi şeklindeydi. Fransa ve İngiltere, dünya barışının korunmasını Almanya'nın silahtan arındırılması şeklinde yorumlamışlardı ve Versay ile askerî anlamda Alman ordusunun tüm gücü minimal düzeyde tutulmaktaydı. Nitekim 1932 yılında toplanan Silahsızlanma Konferansı'nın sonuçsuz kalmasının yanı sıra Hitler'in Almanya'nın başına geçmesi ile dünyada hızlı bir silahlanma yarışı başladı. İngilizler ise Almanya'ya kıyasla daha geç silahlanmaya başladı ve yine silahlanma yarışında Almanlara göre oldukça geride kaldı.²¹ Avrupa'da silahlanma yarışının hız kazandığı çalkantılı süreçte, ülkelerin çıkarları doğrultusunda kutuplaşmalar daha belirgin şekilde ortaya çıktı ve dünya statükoyu

¹⁶ Koçak 2013, 109-110.

¹⁷ Uçarol 2000, 537.

¹⁸ Uçarol 2000, 577.

¹⁹ Derinçil 2015, 9.

²⁰ MNL (Magyar Nemzeti Levéltár/Macar Milli Arşivi) K 63 289. bağ 1934.11.1: 124, 1-4.

²¹ Gürün 1986, 301-306.

değiştirmek isteyen devletler (revizyonist) ve statükoyu korumak isteyen devletler (antirevizyonist) olarak iki gruba ayrıldı.²² Türkiye'nin ise statükonun değişmesi ile ilgili bir isteği yoktu. Çünkü Türkiye, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele'nin başarıya ulaştırılması sonucunda imzalanan Lozan Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'nın kendisine dikte ettiği statükoyu değiştirmişti. Bu nedenle, iki dünya savaşı arasında Türkiye'nin izlemiş olduğu genel dış politika, olası bir savaşın dışında kalmak, sınır güvenliğini sağlayabilmek ve dünya barışının korunmasına katkı sağlamaktı.²³

Nitekim 1930'lu yıllardan itibaren dünyada meydana gelen olaylar, Türk devlet adamları tarafından dikkatli bir şekilde izleniyordu. Onlara göre dünya barışı giderek tehlikeye girmektedir ve özellikle Türkiye, antirevizyonist bir politika dahilinde hareket etse de Almanya'nın ve İtalya'nın saldırgan tavrı karşısında Türkiye'nin bazı önemli alması, ülkenin güvenliği açısından hayati önem arz ediyordu.²⁴ Türkiye, Boğazların silahtan arındırılması ve Boğazların statüsünde değişim isteğini tam da bu dönemde gündeme getirmeye başladı. Türkiye, silahsızlanma görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, tek taraflı olarak silahsızlanmanın mümkün olmayacağını belirterek Boğazlar konusunda kendini haklı bir politika çerçevesinde uluslararası siyasi çevrelerce duyurmayı amaçladı. Türkiye aynı zamanda, Milletler Cemiyeti'nin Almanya'yı silahlanma konusunda kınayan ve onu uluslararası antlaşmalara saygı duymaya çağıran kararına da katıldı.²⁵

Türkiye'nin bu adımları, revizyon isteklerini İtalya ve Almanya'nın desteği ile daha sert şekilde dile getirmeye başlayan Macaristan'ın da oldukça ilgisini çekti. Aslına bakıldığında, Türkiye ile Macaristan 1923 yılında imzalanan dostluk antlaşması sonrasında oldukça iyi ilişkiler tesis etmişti. Nitekim karşılıklı iyi ilişkiler, Türkiye'nin antirevizyonist devletler grubunda yer alması ve Balkan Paktı'nı imzalaması sonrasında gerilemeye başladı. Hatta bu durumu değiştirmeyi çalışan Macar Başbakanı Gömbös, Türkiye'yi diğer bir revizyonist devlet olan Bulgaristan'a yakınlılaştırmak için 1933 yılında Türkiye'ye bir diplomatik ziyaret gerçekteştirdi. Nitekim bu ziyaret amacına ulaşamadı ve Türkiye statükonun devamlılığından yana olduğunu net bir şekilde Macar Başbakanı Gömbös'e ifade etti.²⁶

Gömbös'ün sonuçsuz kalan Türkiye ziyaretinden sonra Türk-Macar ilişkilerinde gerileme dönemi başlamıştır. Bu durum Macar Elçilik raporlarına da yansımıştır. Macar elçileri, antirevizyonist bir politika dahilinde hareket eden Türkiye'nin ülke güvenliğini sağlamak üzere attığı adımlara ilgi duymuşlardır. Bu anlamda, Türkiye'deki Macar Elçiliği'nden gönderilen yıllık raporda, TBMM'nin, 1934 yılında Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Balkanlar hakkındaki açıklamaları sonrasında ordusunu güçlendirmek amacıyla büyük bir bütçeyi ödenek olarak ayırmayı oylayarak kabul ettiği belirtilmiştir. Türkiye, bu yılda Balkanlar'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı da Trakya'da özel önlemler almıştır. Raporda, yakın bir gelecekte Doğu Trakya'da fabrikaların kurulmasının planlandığı ve özellikle ordunun ihtiyaçını karşılayacak cephanelerin üretimine başlanması amaçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca yine barut, mermi, nitrokimya gibi ordunun ihtiyaçlarının karşılanacağı fabrikaların yanı sıra şeker, tekstil ve kağıt fabrikalarının kurulmasının da önemine vurgu yapılmıştır.²⁷

Bu arada 1935 yılında dönemin Macar elçisi Jungerth Arnóthy Mihály, görevini yeni Macar elçisine bırakmadan önce Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüřtü Aras'a bir ziyaret gerçekteştirmiştir. İkililer arasında bu ziyaret sırasında uzun bir konuşma gerçekteşmiştir. Aras, Jungerth'e Türkiye'nin bazı uluslararası antlaşmalarda yer alan askerî maddelerden kurtulmak istediğini belirtmiş ve bunu yaparken öncelikle Türkiye'nin tarafsızlığını korumak istediğini söylemiştir. Nitekim Türkiye, bu isteğiyle ilgili olarak uluslararası gergin havayı daha karmaşık hale getirmek veya zorlaştırmak istememektedir. Macar elçisi, Aras'ın sözlerinden řunu anladığını ifade etmektedir; Türkiye özellikle Boğazların güvenliğinin sağlanması için gerekli olan tedbirler ne ise, bu tedbirleri almak için oldukça

²² Statükonun devam etmesini isteyen devletlerin başında İngiltere, Fransa, Balkan ülkeleri ve Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük kazanımlar elde eden bazı Doğu ve Orta Doğu ülkeleri yer alırken, statükonun değişmesini isteyen devletlerin başında Almanya, İtalya, Japonya olmak üzere savaş sonrasında kurulan yeni düzeni kabul etmeyen devletler yer almaktaydı. Bkz. Emiroğlu 2007, 72.

²³ Çelebi 2015, 110.

²⁴ Deringil 2015, 6.

²⁵ Koçak 2013, 109-110.

²⁶ Karagülmez 2018, 173. Macar Başbakanı Gömbös'ün Türkiye ziyareti ile ilgili ayrıca bkz. Çolak 2009, 33-55.

²⁷ MNL K 63 289. bağ 1935.01.14: 2, 10-25.

kararlıdır, çünkü Türkiye, olası bir savaş ihtimalinde Boğazların güvenliğini en önemli ulusal güvenlik meselelerinden birisi olarak görmektedir. Aras diğer taraftan, Trakya'nın askerden arındırılması fikrini de söz konusu yapmıştır. Aras'a göre özellikle Çanakkale Boğazı meselesindeki gibi bir eşitsizlik yapılması durumunda Trakya Meselesi'nin sesli bir şekilde söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Bunun da barış antlaşmalarının sadece bölgesel değil, askerî anlamda revizyonist bir politikayla çözülmek istenmesi durumunda ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. İkili arasındaki görüşmede, Aras'ın revizyon tabirini sıklıkla değinmesi Macar elçisinin dikkatini çekmiştir. Çünkü Macarlar Türkiye'den Macar revizyon istekleri doğrultusunda destek alamamış ve bu konuda Türkiye'nin güvenlik meseleleriyle ilgili izlemiş olduğu dış politikayı eleştirmişlerdir. Aras konuşmasının devamında, Almanya ile özellikle karşılıklı sempatiye dayanan bir dostlukları olduğunu ve ekonomik anlamda iyi ilişkilerin üst düzeyde devam ettiğini belirtmiştir. Aras, Sovyetler ile Almanya arasındaki ilişkilerin gergin bir dönemde olduğunu ve bu durumdan Türkiye'nin hoşnutsuzluk duyduğunu ifade etmiştir. Aras'a göre Sovyetler, Almanya için bir tehdit oluşturmamaktadır. Nitekim Moskova, bu fikrin tam tersine Almanya'yı büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Aras'a göre, Almanya olmadan Avrupa'daki sorunların çözümü olanaksızdır. Aras, Balkan Paketi'nin da önemine vurgu yapmış ve Türkiye, Romanya ve Yugoslavya bayrakları altında yaklaşık 500 binden fazla askerî gücün bulunduğu dikkat çekmiştir.²⁸

Macar Elçiliği Maslahatgüzarı da "gizli" ibaresiyle Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na önemli bilgiler içeren bir rapor göndermiştir. Elçilik Maslahatgüzarının raporunda, Türkiye'nin revizyon fikrine en sert şekilde karşı çıkan ülkelerden birisi olarak kendini gösterdiğini, nitekim Türk-Alman ilişkilerinin gidişatına bakıldığında karşılıklı çıkarlar nedeniyle Türkiye'nin revizyonist Almanya'yı desteklemesinin kendi dış politikasıyla örtüşmediğini ifade etmiştir. Macar Maslahatgüzarın fikrine göre, Türkiye'nin, saldırgan dış politikasına rağmen Almanya'yı ekonomik değeri nedeniyle ikinci bir plana atması mümkün değildir. Almanya karşısında hareket etmek şimdilik Türkiye için mümkün gözükmemektedir. Macar Maslahatgüzarı, Türkiye'deki Alman Elçilik Sekreteri ile Türk-Alman ilişkilerini konu alan bir görüşme yapmıştır. Macar Maslahatgüzarı bu görüşmeyle ilgili hazırlanmış olduğu raporunda, Alman Elçilik Sekreterinin kendisine Türkiye'nin Almanya'ya karşı bir siyaset izlemesinin bir intihar olacağını ve Türkiye'nin ekonomik anlamda Almanya'ya bağlı olduğunu söylediğini yazmıştır. Macar Maslahatgüzar ayrıca Aras ile de görüşmesinden notlar aktarmaktadır. Macar Maslahatgüzar, Türkiye'nin Orta Avrupa politikası hakkında Aras'a sorular sorarken, Aras'ın kendisine Türkiye'nin genel politikasının barışın devamlılığını sağlamak ve statükoyu korumak olduğunu söylediğini belirtmiştir. Aras'a göre, yakın dönemdeki Avrupa siyasetine bu politikanın devam etmesine yönelik müzakereler damga vuracaktır. Aras, yakın bir tarihte Cenevre'de gerçekleşen toplantıda, Boğazların güvenliği ile ilgili bir başvuruda bulunmuştu ve Silahsızlanma Konferansı'nda da bu mesele söz konusu olmuştu. Bu toplantıda, Boğazlardan ağır silahlı savaş gemilerinin geçişinin yasaklanması ile ilgili bir mesele ele alınmıştı. Macar Maslahatgüzar, Türkiye'nin bu adımlarının Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaların askerî maddelerinin gözden geçirilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bunu yaparken de Türkiye'nin, ulusal bağımsızlığı ile ilgili korkularının var olduğunu ve bağımsızlık ve egemenlik haklarını korumak için Batı devletleri ile ikili sağlam ilişkiler kurmaya dikkat ettiğini eklemiştir. Raporda, Türkiye'nin diğer bir endişesinin ise Sovyet Rusya olduğuna dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin askerî anlamda bazı hazırlıklar içinde olmasının sebebinin bundan kaynaklandığı yazılmıştır. Çarlık döneminde Türkler ile Ruslar arasında büyük savaşlar ve düşmanlık varken, Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile Türk-Sovyet dostluğu bazı çıkar temelli ilişkilere dönüşmüştü. Macar Maslahatgüzar raporun devamında, Sovyetlerin eski tarihlerden itibaren ana hedef olarak gördükleri sıcak denizlere inme ve Boğazlara egemen olma isteğinin, Türk-Sovyet dostluk ilişkilerinin iyi seviyede olmasına rağmen halen devam ettiğini belirtmiştir. Ona göre, Türkiye özellikle 1933 yılında Vorosilov'un Türkiye'yi ziyaretinde sarf ettiği sözlerden sonra Sovyetlerden şüphe duymaya başlamıştır. Vorosilov, Türkiye'deki temaslarında "birleşik" ve "Türk-Sovyet denetimi" altında bir Boğazlar komisyonunun kurulması taraftarı olduklarını Türk makamlarına iletmiştir. Türk tarafı ise, böyle bir teklife sıcak bakmadığını Rus diplomata iletmiştir. Bu teklif Macar Maslahatgüzara göre, her ne kadar Çarlık dönemi Rus politikasının Türkiye üzerinde dikte ettiği politikaya benzemese de Sovyetlerin Boğazlar meselesi

²⁸ MNL K 63 289. bağ 1935.03.18: 37, 1-7.

hakkındaki görüşlerini de ortaya koyması bakımından değerli görülmüştür. Ayrıca Macar Maslahatgüzar, Sovyetlerin bu politikasındaki amacının ne olduğunu sorgularken, bunun kendi tarihsel planlarını gerçekleştirmek mi yoksa Türkiye'nin hakimiyetindeki Boğazların güçlendirilmesi mi olacağı sorununun sorulması gerektiğini belirtmektedir. Macar Maslahatgüzar, konuyla ilgili olarak Türkiye'deki Bulgar ve İtalyan elçileri ile de meseleyi müzakere etmiştir. Bulgar elçiye göre, Türkiye'nin Boğazlar ve çevresi için planları, Bulgarları ilgilendirmemektedir. Ona göre, Türkiye'nin güvenlik meselesi Bulgaristan'la ilgili bir öneriyi gerektirmemektedir ve Trakya'nın belirlenen güvenlik sınırı, antlaşmalarda geçtiği üzere bu maddelere bağlı olmaya devam edecektir. Bulgar elçisi, Trakya'daki bu gelişmelerin Bulgaristan'ın silahlanmasında ve ordusunu güçlendirmesinde önemli bir neden olarak gösterilebileceğini bildirmiştir.²⁹

Diğer taraftan, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk Hava Kuvvetleri'nin varlığının, Türkiye'nin güvenliği açısından büyük önem taşıdığı anlaşılmıştı. Bu nedenle, 15 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti kurulurken, bu mesele de göz önüne alınmıştı. Türk Tayyare Cemiyeti'nin bu anlamda hava güçlerinin gelişmesi için önemli katkıları olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke bütçesinin yeterli olmaması nedeniyle, cemiyete üye olanlardan ve bağışlardan³⁰ toplanan paralar ile Savunma Bakanlığı çok sayıda uçak almış, ayrıca pilotları da yurt dışına eğitim için göndermiştir.³¹

Bu konu Macar Elçilik raporlarında da bahsedilmiştir. Rapora göre, 1935 yılında Türk Tayyare Cemiyeti'nin kuruluşunun 10. Yılı olması nedeniyle Ankara'da Meclis Sarayı'nda bir kongre düzenlenmiştir. Kongrenin açılış konuşmasında söz alan Başbakan İsmet İnönü, olası bir savaş durumunda havadan gelebilecek saldırılara başarılı bir şekilde karşı konulması için Türkiye'nin en az 500 uçağa ihtiyacı olduğunu altını çizmiştir. Bunun meydana getirilmesi için ve savaşa hazır bir şekilde bulunmak için bütçenin 30 milyon Türk lirasından fazla olması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim İnönü, Türkiye'nin o dönemdeki bütçesinin buna uygun olmadığını belirterek Türk vatanperverlerinin Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağış yoluyla maddi destekte bulunmalarını istemiştir. Cemiyetin yıllık üyelik ücreti 20 Türk lirasıdır ve İnönü'ye göre 500 bin üye sağlanabilirse bu şekilde gerekli olan maddi destek sağlanabilecektir. İnönü bu nedenle halkı Cemiyete üye olmaya çağırmıştır. Raporda ayrıca, bir Türk gazetesi aracılığıyla halka duyurulan kampanyadan bahsedilmiş ve Türkiye'nin hava savunma gücünü oluşturması için bir bağış kampanyasının başladığı belirtilmiştir. Macar elçiye göre bu büyük bir seferberliktir ve öncelikle Cumhurbaşkanı Atatürk, cemiyete 10 bin Türk lirası bağışta bulunmuştur.³²

Macar Elçilik raporunda, İnönü'nün Mayıs ayında hava savunmasının gerekliliği üzerine sarf ettiği sözlerin kamuoyunda büyük yankı uyandırdığı ifade edilmiştir. İsmet İnönü'nün basın konuşmaları ve kongrede sarf ettiği sözlerden bu yana Türk basını günlük olarak uçak tekniğinden ve uçak tekniğinde yaşanan gelişmelerden detaylı şekilde bahsetmektedir. Bu haberlerde ayrıca, Türkiye için olası bir hava saldırısı tehdidinin varlığından bahsedilirken, hava saldırısında uçakların ne kadar ölümcül olabileceği bilgilerine yer verilmiştir. Örnek olarak da İstanbul'da oluşabilecek büyük yıkımdan ve böyle bir durumun engellenmesi için Türkiye'nin çok sayıda savaş uçağına sahip olmasının gerekliliğinden söz edilmiştir. Bu arada, radyolar ve tiyatrolar da konuyla ilgili sunumlar yapmış ve bazı büyük şehirlerde büyük ilgi uyandıran tanıtım amaçlı uçak gösterileri icra edilmiştir. Bu tanıtımlar ile önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bağışlarla önemli bir bütçe oluşturulmuştur. 1000 yeni üye Cemiyete kazandırılmıştır. Cemiyetin çalışmalarına işlerlik kazandırmak amacıyla ülke genelinde toplantılar düzenlenmiş ve hava savunma organizasyonları kurulmuştur. Macar elçisine göre, yapılan bağışlarla Türkiye'nin hava savunma gücünü oluşturacak bir uçak filosunun kurulmasının planlandığı belirtilmiştir. Böylece birkaç milyon Türk lirasının toplanabileceği de aktarılmıştır.³³

²⁹ MNL K 63 289. bağ 1935.04.02: 54, 3-6.

³⁰ Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk havacılığının gelişmesi için bağışlarla yaklaşık 350 adet uçak Türk Hava Ordusu'na bağışlanmıştır. Ekonomik şartlar göz önüne alındığında halkın desteği ile çok sayıda uçağın bağışlanması hava kuvvetlerinin güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır. Bağışlanan uçaklarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yalçın 2010, 191-212.

³¹ MNL K 63 289. bağ 28 Şubat 1935: 33, 1-2.

³² MNL K 63 289. bağ 29 Mayıs 1935: 66, 1.

³³ MNL K 63 289. bağ 1935.06.09: 74, 1-2.

Türk hükümeti, hava savunma planı çerçevesinde önemli adımlar atarken Meclis'te görüşülmek üzere iki kanun tasarısını parlamentoya taşımıştır. Bunlardan ilki, hava kuvvetlerinin geliştirilmesi için 21,5 milyon Türk lirasının hava kuvvetlerine aktarılması düşünülmüştür. Bu meblağdan 20 milyon Türk lirası uçak, motor ve teknik parçaların alınması veya üretilmesi için kullanılması düşünüldükten, kalan 1,5 milyon Türk lirasının ise uçak ekipmanları için kullanılması planlanmıştır. Macar elçisine göre, hükümetin açıklamış olduğu bu rakamlar bütçenin karşılayabileceğinden çok fazladır ve Türkiye'nin ekonomik durumu buna müsait değildir. Diğer bir tasarı da ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yardımcı olacak bir verginin getirilmesidir. Bunun da farklı meslek dallarından ve kişilerden %2 oranında alınması düşünülmüştür.³⁴ Nitekim hali hazırda, Türkiye'nin etkili bir hava savunma gücü oluşturması için 30 milyon Türk lirasına ihtiyacı vardır ve bu nedenle planlanan hususların hayata geçirilmesi şimdilik imkansız görünmektedir. TBMM'de görüşülen bu iki yasa teklifi önerisi ise, 25 Aralık 1935 tarihinde gerçekleştirilen Meclis oturumunda oylanarak kabul edilmiştir.³⁵

Macar elçisi, Türkiye'nin hava kuvvetlerinin donanımını arttırırken son dönemlerde iyi ilişkiler içerisinde olduğu İngiltere ile yoğun temas halinde olduğunu aktarmaktadır. Gizli ibaresiyle yazılan bir rapora göre, Türkiye İngiltere'den 5 savaş uçağı siparişi vermiştir ve ağır bombardıman uçaklarıyla birlikte bu sayının arttığını belirtilmiştir. İngiltere, Türkiye'ye uçak nakletmesinin yanı sıra başka silah ve cephaneler de göndermeyi planlamıştır ve öncelikle tanklara karşı kullanılacak çeşitli silah ve mühimmatın sevkiyatı söz konusudur.³⁶ Macar elçisi diğer bir gizli raporda da, yakın diplomasi çevrelerinden edindiği bilgilere göre, Türkiye'nin İngiltere, Fransa, Almanya ve Çekoslovakya'dan cephaneye malzemeleri ithalatının yanında şimdi de Polonya'dan 60 savaş uçağı almak istediğini ve müzakerelerin Ankara'da devam ettiğini belirtmiştir.³⁷

Macar elçisinin raporlarda bahsettiği üzere, cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında hava kuvvetlerinin envanterinde dönemin ekonomik şartları nedeniyle diğer devletlere kıyasla yetersiz sayıda uçak olduğu görülmektedir. Buna rağmen, cumhuriyetin ilk yıllarında havacılık sanayi, askerî teşkilat ve havacılığın eğitim yönünün geliştirilmesi için geniş kapsamlı faaliyetler yürütülmüştür. Türkiye'nin buradaki öncelikli amacı, kısa zaman içerisinde ülke güvenliğinin sağlanabilmesi için hava sistemlerinin modernizasyonu ve ihtiyaçların karşılanabilmesi olmuştur.³⁸

Hava kuvvetlerinin kapasitesinin geliştirilmesi için adımlar atılırken, 1936 yılında Atatürk himayesinde Ankara'da Türk Tayyare Cemiyeti günleri düzenlenmiştir. Cemiyetin olağan genel kurul toplantısına Meclis üyesi Nuri Conker başkanlık etmiştir. Cemiyet, 1935 yılını en başarılı yıl olarak göstermiştir. Bunda İsmet İnönü'nün geçen yıl ki konuşmaları ve faaliyetlerinin etkisi büyük olmuştur. Cemiyete üye olanların sayısı 272 bini aşmıştır. Cemiyet, yasa tasarısı gereği devletten hava savunma adı altında yılda 6,3 milyon Türk lirası destek de alacaktır. Macar elçisine göre, pek çok devlet savaşa doğru gidilen süreçte hava güçlerinin önemini daha da iyi kavramıştır. Bu devletlerden birisi de Türkiye'dir. Macar elçisine göre, Doğu Afrika'daki durum, hava gücü olmayan milletlerin ölüme mahkum edilmiş sayılacağını ve savaş uçaklarının yegane savunma aracı olduğunu ve yine havadan gelecek saldırılara karşı hava savunmasının önemini arttığını ifade etmiştir. Avrupa'da silahlanmanın hızlandığı bu süreçte, Almanya öncelikle gizli bir şekilde büyük bir hava gücü kurmuş ve sonra tüm dünyanın korkuya kapılmasını sağlayan hava kuvvetlerini dünyaya göstererek adeta boy gösterisi yapmıştır. İngiltere de Almanya'nın bu politikasına karşılık hava kuvvetlerinin bütçesini 32 milyon sterlinden 43,5 milyon sterline çıkarmıştır. Ayrıca avcı uçaklarının sayısını 350'den 380'e, bombardıman uçak sayısını da 390'dan 420'ye çıkarmıştır.³⁹ Avrupa'daki bu gelişmeler, Macar elçisinin raporlarında bahsettiği üzere Türkiye'nin hava kuvvetlerinin geliştirilmesi için attığı adımların ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye, kalıcı bir barışın devamlılığını desteklese de ülke güvenliği açısından ordusunu her açıdan güçlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

³⁴ MNL K 63 290. bağ 1935.01.03: 4, 1.

³⁵ MNL K 63 290. bağ 1936.02.11, 15-16.

³⁶ MNL K 63 290. bağ 1936.30.01: 30: 15, 1.

³⁷ MNL K 63 290. bağ 1936.04.17: 49, 1.

³⁸ Yalçın 2019, 86-88.

³⁹ MNL K 63 290. bağ 1936.05.17: 952, 1-2.

Türkiye, hava kuvvetlerinin yanı sıra deniz kuvvetlerinin de önemli bir savunma unsuru olduğu biliyordu. Türkiye'nin denizlerle çevirili bir ülke olması, deniz kuvvetlerinin ülke savunmasındaki rolünü arttırmaktaydı. Bu dönemde Macar Elçiliğinden, Türkiye'nin denizlerde silahlanması ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre Türkiye, "İzmir" adında modern tekniklerle üretilmiş bir denizaltıya sahip olmak için bir girişimde bulunmuştur. Bu denizaltı öncelikle İspanya için Alman malzemeleriyle, Alman mühendislerle ve Alman işçilerle üretilmiştir. Bazı sorunlardan dolayı da bu denizaltı İspanya'ya teslim edilememiştir. Daha sonra bu denizaltına Türkiye ilgi göstermiştir. Macar elçisinin aktardığına göre, Türk bayraklı bu denizaltının mürettebatı da büyük ölçüde Almandır ve denizaltı bir süreliğine Türkiye'de denenecektir. Eğer şartlar uygun olursa ve Türkiye kabul ederse, denizaltının Türkiye'nin envanterine girmesi planlanmıştır. 1935 yılında bu gelişmenin yanında Türkiye 4 denizaltıyı daha envanterine katmayı planlamaktadır. Bunlardan 3'ünün torpidolu denizaltı olacağı ve Fransa'dan satın alınacağı, diğerinin de mayın gemisi olacağı haberlerinin olduğu raporda belirtilmiştir. Macar elçisinin değerlendirmesine göre, Türkiye'nin denizlerde silahlanmaya gitmesi ve güçlü bir deniz filosu kurması oldukça zor bir ihtimaldir. Türkiye'nin denizlerde silahlanmaya gitmesinin asıl nedeni de İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan politikası ile Yunanistan'ın deniz filosunu güçlendirmesi ve silahlandırması olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Avrupa'da siyasi dengelerin bozulmaya başladığı bir süreçte Macar Elçiliği'nden, Türkiye'nin silahlanması ile ilgili, "çok gizli" ibaresiyle önemli bir rapor daha gönderilmiştir. Rapora göre, Türkiye'de askerî komuta kademesinde büyük ölçekli askerî hareketlilik gözlemlenmektedir. Bütçenin büyük bir bölümü askerî amaçlı kanallara ayrılmıştır. Yabancı devletlerin silahlanma yarışı ve alınan askerî önlemler, hava savunmasına verilen önemi büyük oranda arttırmıştır. Askerî teçhizat, patlayıcı ve barut imalatı bakımından Türkiye, kendini yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtarmak istemektedir. Bunun nedeni, olası bir savaş durumunda özellikle askerî ihtiyaçlarını karşılayarak kendi kendine yetebilecek bir kapasiteye ulaşmak ve dışa bağımlı olmaktan kurtulmak istememesidir. Bu nedenle Türkiye, hava gücünün ihtiyacını karşılayacak mühimmat üretimi ve diğer bazı askerî mühimmat üretimiyle ilgili çeşitli önlemler almıştır. Raporda yer alan bilgilere göre Türkiye askerî önlemleri şu şekildedir;⁴¹

"Patlayıcı madde üretimi; ordusunun komuta kademesi, Türkiye'nin 1935/1936 yılı patlayıcı madde ihtiyacını yılda 600 ton olarak belirledi. Bununla ilgili Küçük Yozgat fabrikasında yılda bilinen 200 ton üretim yapılabilmektedir. Patlayıcı madde olan 400 ton Trinitro toluen alımı hakkında bazı görüşmeler vardır ve bu maddenin 200 tonu Küçük Yozgat fabrikasında üretilirken 200 tonunun ise ithal edilmesi planlanmaktadır. Macar Nitrokemia şirketine bu görüşmelerde en büyük rakip ise "Bofors" adından bir İsveç şirkettir. Geçtiğimiz yıl Türkiye, Trinitro toluen ihtiyacını karşılamak amacıyla 100 ton Macar şirketinden alım yaparken 350 ton ise İsveç şirketinden alım yapmıştır. Bu alımlar, küçük ve büyük kalibreli silahlarda kullanılmak üzere planlandı ve özellikle topçu mühimmatı imalatında kullanılması planlanmaktadır".

Nitekim Macar elçisi Türk ordusunun yıllık ne kadar patlayıcı madde ihtiyacının olduğunu bilmediğini ve bu alımların Türkiye'nin yıllık ihtiyacını mı karşıladığını ya da savaşa hazırlık mı olduğunu bilmediğini söylemektedir. Ekleyerek yine de bu hazırlıkların nispeten normalin üstünde olduğunu ve barış dönemine göre ihtiyacından fazla bir hazırlık içinde olduğunu yazmıştır. Raporda, Türkiye'nin Habeşistan'a cephane göndermeyi amaçladığı haberlerinin de var olduğu belirtilmiş ve bununla ilgili olarak öncelikle İtalya'nın ilgilendiği ifade edilmiştir.⁴²

Raporun devamında, Türkiye'nin askerî mühimmat üretimiyle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir;

"Sülfürik Asit Fabrikası; sülfürik asit üretimi yıl içerisinde sadece Küçük Yozgat'taki fabrikada yapılmaktadır. Üretim için gerekli donanım Berlin'deki Zieren şirketi karşılamaktadır. Türkiye, fabrikanın tam anlamıyla kurulmasından sonra yurt dışından ithal ettiği sülfürik asit ihtiyacını tam anlamıyla karşılayabilecek ve dışarıya bağımlı olmaktan kurtulacaktır. 1936 yılının sonbahar ayları ile bu planını hayata geçirebilecektir. Fabrika günlük 15 ton sülfürik asit üretebilecektir.

⁴⁰ MNL K 63 289. bağ 1935.01.31: 17, 1-2.

⁴¹ MNL K 63 289. bağ 1935.08.25: 92, 1-7.

⁴² MNL K 63 289. bağ 1935.08.25: 92, 1-3.

Kömür madeni; Zonguldak kömür madeni Türkiye'nin ihtiyacını karşılamak için en önemli merkez olarak görülmektedir.

Nitrik Asit fabrikası; Hava nitrojenlerinin kullanımıyla üretilen asit için Türkiye'nin 5 yıllık bir planı mevcuttur ve eğer bir fabrika kurulursa Türkiye'nin askerî sanayisinin ihtiyacı olan barutun üretilmesiyle Türkiye tamamen dışa bağımlı olmaktan kurtulabilecektir.

Barut üretimi; Askerî liderler, barut üretimiyle somut bir şekilde ilgilenmektedir. Bu program ile ülkenin en önemli programlarından biri olarak görülmektedir. Barut üretimi ile ilgili Macar Nitrokemia şirketi ve Köln-Rothweiler şirketleri önerilmiştir. Konum olarak Kırklareli'nin düşünüldüğü belirtilmektedir.

Askerî araçlar; Askerî araçların tedarik edilmesiyle ilgili de Türkiye'nin bir takım adımları vardır. Bu alanda büyük yabancı şirketlerin katılımları mevcuttur. Çek, Skoda, İsviçre, Alman ve Fransız şirketleri planlanan projeye katılmak istemiştir.

Gaz maskesi üretimi; Ankara'da Mamak'ta 1930 yılında dış ülkelerden ithal edilmiş gaz maskelerinin onarımı için bir fabrika mevcuttur. Bu fabrikanın yanında yeni bir gaz maskesi fabrikasının yapımı devam etmektedir ve yaklaşık 250 işçi bu fabrikada çalışacaktır. Fabrika yılda yaklaşık 200 bin maske üretmeyi planlamaktadır. Fabrikadaki makinaları Alman Auer şirketi sağlamakta ve makinaların kurulumunu Türk şirketi olan Türk Makine Yurdu yapacaktır. Fabrikada 3 Alman ve 2 Türk mühendis te çalışmalarda yer alacaktır".⁴³

Türkiye'de askerî cephane üretimi olarak Küçük Yozgat ön plana çıkmaktadır. Ayrıca burada Fransız bir şirketin ortaklığını yaptığı ve daha sonra ordunun hizmetine giren siyah barut üreten başka bir fabrika da bulunmaktadır. Burada nitrogliserin, dinamit gibi ordunun ihtiyacı olan hammaddeler üretilmektedir. Barut fabrikasını modern yöntemler kullanarak yeni bir fabrikaya dönüştürme fikri mevcuttur ve bu şekilde Türk ordusunun bütün barut ihtiyacının karşılanması beklenmektedir. İstanbul Bakırköy'de yer alan barut fabrikasının makineleri ve tesisatı Yozgat'a taşınarak burada kullanılması amaçlanmıştır. Bu fabrika, Askerî Fabrikalar Başmüdürlüğü tarafından yönetilecektir. Havan topu, mermi ve elektrik kontrol panelleri üretilerek güçlü şekilde bu ürünlerden seri üretime geçilecektir. Bu ürünler içerisinde kontrol panellerinin üretiminde Çek, Alman ve Macar şirketlerden faydalanılması tavsiye edilmiştir. Nitekim Alman AEG firmasının 8 yıllık kredi sağlayacağı kabul edilmiş ve diğer şirketlerin payı ise küçük bir değerde kalmıştır. AEG şirketi bu üretimin büyük bir kısmını almıştır.⁴⁴

Türkiye, ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla ordusunu güçlendirirken Avrupa siyasetinde meydana gelen değişimleri de yakından takip ediyordu. Bu dönemde Türkiye'nin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi Boğazların statüsü olmuştur. Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'yi çok da tatmin etmemişti. Bunun nedeni olarak öncelikle, Boğazların silahlandırılması yasaklanmış ve ikinci olarak da Boğazlardan geçiş uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılmıştı. Türkiye, bu durumdan memnun olmasa da Boğazların statüsünün değişmesi için doğru zamanı bekledi. Türkiye, uluslararası toplantılarda bu isteğini yavaş yavaş dile getirmeye başladı. Türkiye isteğini ilk olarak, 1933 yılında toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda dile getirmişti. Nitekim özellikle Fransa, önceleri Türkiye'nin bu isteğine karşı olumsuz tavır takınmıştı. Bunun nedeni olarak da, böyle bir meselenin tartışılmasının Almanya'nın, Versay'ın askerî hükümlerini yok saymasına teşvik edebileceği düşüncesinin ortaya çıkma ihtimalini göstermişti. Ne var ki Almanların 1 Mart 1935'te mecburi askerlik yasasını çıkarmaları, Fransa'nın bu düşüncesini dayanaksız hale getirmişti.⁴⁵

Türkiye, Boğazlar Meselesi'nin çözümü konusunda İngiltere'nin desteğini sağlamak için yoğun bir çaba içerisindeydi. Ayrıca bu mesele, İngiltere için de olası bir savaş durumunda stratejik bir önem taşımaktaydı. Bu dönemde Macar Elçiliği'nden, Türk-İngiliz dostluğu ve Türk-İngiliz askerî müzakereleri hakkında Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na önemli bir rapor gönderilmiştir. İngiltere, revizyonist bloğun karşısında yer alan en büyük güçlerden birisi olduğu için Macar elçisinin bu

⁴³ MNL K 63 289. bağ 1935.08.25: 92, 1-3.

⁴⁴ MNL K 63 289. bağ 1935.08.25: 92, 1-3.

⁴⁵ Gürün 1986, 465-466.

müzakerelere özel bir önem verdiği görülmektedir. Rapora göre, İngiltere Türkiye'ye askerî bir heyet göndermiş ve yine Türkiye'de hava üssü kurmak amacıyla müzakerelerde bulunmayı istemiştir. Dahası, 1936 yılının Şubat ayından itibaren İzmir'de bazı İngiliz subayları temaslarda bulunmaktadır. Bu durum ise, İtalya'nın tepkisini çekmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine, Türkiye'deki İtalyan elçisi Galli konuyla ilgili olarak Macar elçisi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede, İngiliz subaylarının Türkiye'deki temaslarının Milletler Cemiyeti'nin ilgili maddelerine aykırı olduğu konuşulmuştur. İkili arasındaki görüşmede İngiliz-Türk işbirliğinin, İtalya'ya karşı bir duruş sergilediği ve "İtalyan saldırganlığı durumunda" Türkiye'nin İngiliz desteğini sağlamayı planladığı yorumu yapılmıştır. Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği içinde olmasının nedeni de, Türkiye'nin dış politikada İngiliz desteğini alarak Boğazlar Meselesi'nde olduğu gibi bazı özel isteklerini gerçekleştirmeyi istemesi olarak ifade edilmiştir.⁴⁶

Türkiye, Macar elçisinin de raporlarında yer verdiği üzere Boğazlar meselesinin çözümü için İngiltere ile olan ilişkilerine büyük önem vermiştir. Boğazlar Meselesi'nin çözümü Türkiye'nin güvenliği açısından önemli bir mesele olarak ele alınırken, İngiltere için de bu meselenin çözüme kavuşması kendi güvenliği ve çıkarları açısından önemli bir nokta olarak görülmüştür.⁴⁷ Çünkü, Akdeniz'de kuvvetli bir Türkiye'nin olması, İngiltere için değerli bir dostun varlığı anlamına geliyordu. Bu arada 1936 yılında dünyada meydana gelen gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidilen sürecin adeta habercisi gibiydi. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Almanya'nın Versay hükümlerini hiçe sayarak Ren bölgesine asker çıkarması ve ülkelerin hızlı şekilde silahlanmaları, uluslararası atmosferin daha da kızışmasına neden oldu. Türkiye, bu buhranlı süreci kendi lehine kullandı ve Boğazlar ile ilgili isteğini Milletler Cemiyeti'nin toplantılarında dile getirdi. Bu isteğini, kendi güvenliği, ülke savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından Boğazların statüsünün değiştirilmesi şeklinde ilgili devletlere bir nota vererek bildirdi. Türkiye'nin bu isteğine öncelikle İngiltere olumlu cevap verdi ve Sovyet Rusya ve Fransa da Türkiye'yi desteklediğini bildirdi. Bu gelişmelerin ardından Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde bir konferans düzenlendi. Konferans sonucunda Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı ve Türkiye Boğazlar üzerinde mutlak bir egemenlik kurdu.⁴⁸

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması dünyada olduğu kadar Macarlarda da büyük bir etki yaratmıştır. Macar Elçiliğinden 29 Ocak 1937'de tarihinde gönderilen raporda, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden şu şekilde bahsedilmektedir:

"Türkiye için 1936 yılındaki en önemli gelişme Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlardaki egemenliğini tekrar kazanması ve Boğazlardaki Türk askerî sınırlamasının kaldırılması olmuştur. Türkiye böylece Boğazlardaki uluslararası komisyonun kaldırılması ile bölgede en önemli stratejik avantajlardan birini sağlamıştır. Türkiye, Montrö ile büyük bir siyasi zafer kazanmıştır. Türkiye böylece, ülke gücünü ve prestijini arttırmıştır. Türk askerî güçleri antlaşmanın imzalanması ile Boğazların kontrolünü tamamen sağlamış ve Boğazlara yerleşmiştir. Bu büyük zafer tüm ülkede büyük bir bayram havasında kutlanmıştır. Türkiye, antlaşmadan sonra zaman kaybetmeden Boğazlara çok sayıda asker sevkıyatı yaparak Boğazların her iki yakasında güvenlik açısından askerî tedbirler anlamında güçlendirilmesini istemektedir".⁴⁹

Türkiye çok geçmeden, Boğazlardaki egemenliğini tekrar sağlamanın ardından Boğazlar Sözleşmesi'nin kendine tanıdığı haklar dahilinde bir takım yeni düzenlemeler yapmıştır. Öncelikle, Türk Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de diplomatik temsilcilikleri bulunan ülkelere bir yazı göndererek Boğazlar çevresinde ulusal güvenliği açısından önemli gördüğü kara sınırlarını belirlediğini ve yine Boğazlar çevresinde almış olduğu tedbirleri bildirmiştir.⁵⁰ Savaşın yaklaşmakta olduğu bu süreçte,

⁴⁶ MNL K 63 290. bağ 1936.04.11: 42, 1-3.

⁴⁷ MNL K 63 290. bağ 1936: 139, 1-2.

⁴⁸ Armaoğlu 2012, 423-425.

⁴⁹ MNL K 63 292. bağ 1937.01.29: 10, 10-12.

⁵⁰ MNL K 63 292. bağ 1937.08.10: 98, 1; Macar Elçilik raporunda Boğazlardan geçişle ilgili olarak; Türk Dışişleri Bakanlığı göndermiş olduğu yazıda, gündüz ve gece Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişinin serbest olduğunu, sadece akşamları savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin kısıtlanmış olduğunu ilgili devletlere bildirmiştir, şeklinde bir bilgilendirme de yapılmıştır. Bkz. MNL K 63 292. bağ 1937.07.07: 123, 1.

Türkiye'nin almış olduğu bu güvenlik önlemleri dikkat çekicidir. Boğazların statüsünün değişmesinin ardından Macar Elçiliği'nde bir rapor hazırlanmıştır. Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bu raporda, Macaristan'a ait bir savaş gemisi filosu bulunmadığı ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir yazının gönderilmesi ve konu hakkında bir bilgilendirme yapılmasının uygun görüldüğü bildirilmiştir. Bu raporun akabinde, Macaristan Savunma Bakanlığı, Türkiye'deki Macar Elçiliğinden Türk Hükümetinin belirlemiş olduğu yasaklı bölgelerin sınırlarını gösteren harita ve çeşitli bilgiler istemiştir. Bu temaların ardından, Budapeşte'deki Türk Elçiliği aracılığıyla Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının hava yasak bölgelerini gösteren bir kroki iletilmiş ve Macar hükümeti bu konuda bilgilendirilmiştir. Dönemin siyasi atmosferine bakıldığında, her ne kadar Türkiye ve Macaristan'ın ilişkilerini iyi tutma çabasında oldukları görülse de Macarların revizyonist blokta yer aldığı unutulmamalıdır. Dahası, iki ülke olası bir savaş durumunda farklı cephelerde savaşabilme ihtimalleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Macaristan Savunma Bakanlığı, Türkiye'nin almış olduğu kararları veya düzenlemeleri Macar Elçiliği aracılığıyla yakından takip ettiği görülmektedir.⁵¹

Macar elçisi almış olduğu duyumlara göre Türkiye'nin ulusal güvenliği için bazı ek tedbirler almaya devam ettiğini aktarmaktadır. Bu tedbirlere göre, Meclis yeni bir yasa tasarısı üzerinde çalışmakta ve bu tasarının içeriğinin genel bir seferlikle ilgili olduğu bildirilmiştir. Tasarıya göre, 16-60 yaş arasındaki her Türk uyruklu vatandaş "asker" sayılacaktır. Yaş aralığı 16-22, 22-45, 45-60 şeklinde derecelendirilecektir. Tasarıda, ön cephe hizmetleri ve ikmal hizmetleri olarak planın ikiye ayrılarak şekilleneceği belirtilmiştir. Ayrıca tasarıya göre, genç yaşta Türkiye vatandaşı olan ortaokuldan itibaren orduda hizmet alabilecek bireyler olarak yetiştirilmesine daha da önem verileceği ve bununla ilgili önemli planların var olduğu ifade edilmiştir. Tasarıda ayrıca, Türk Tayyare Cemiyeti'nin önerisine göre, en az 40 bin nüfuslu şehirlerde genç bireylerin belirlenerek Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde eğitim görmeleri ve bu alanda gerekli personel ihtiyacının karşılanabileceği önerisi gelmiştir. Hatta bu konuyla ilgili olarak Macar elçisinin belirttiğine göre, Kayseri'deki fabrikada çok sayıda planör uçağı siparişi verildiği de gelen bilgiler dahilindedir. Diğer bir öneri de Türk Tayyare Cemiyeti'nde kurs gören öğrencilerin eğitimlerini daha mükemmel şekilde tamamlayabilmeleri için pilot okullarında eğitilmeleri düşünülmüş ve buldukları illerde pilot eğitimliği yapabilmelerine olanak sağlamanın önünün açılması planlanmıştır. Bu plana uygun olarak okullarda konuyla ilgili seminerler düzenlenmesi amaçlanarak, genç öğrencilerden mesleğe uygun olabilecek olanların seçilmesi hedeflenmiştir. Bu şekilde açılması planlanan pilot okullarının sayısı ilk yılda 80, 1940 yılında ise 200'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Gençlerin askerî hazırlık eğitim seçimlerinde 16 yaş kistası belirlenmiş ve yıldan yıla seçim işlemlerinin devam etmesi yönünde bir plan hazırlanmıştır.⁵²

Türkiye'nin 1937 yılı itibariyle, savunma gücünün artırılması ve güvenlik amaçlı aldığı tedbirlerde önemli bir artış gözlemlenmektedir. Bu hazırlıklar Türk Hükümeti'nin en önemli vazifesi olarak görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda 1937-1938 bütçesinde askerî kaynaklara ayrılan miktarda % 25 artış olduğu beyan edilmiş ve kara ordusuna 49,3 milyon, hava kuvvetlerine 7,8 milyon, donanmaya 6,3 milyon, askerî tesislere ve askerî hizmetlere de 3,06 milyon Türk lirasının ayrıldığı belirtilmiştir. Bu miktarlara bakıldığında askerî ve savunma amaçlı ayrılan miktarın Türkiye'nin genel bütçesinin neredeyse %40-45'ini aştığı görülmektedir. Bu da Türkiye'nin, söz konusu dönemle ilgili olarak yıllık bütçesinin büyük bölümünü askerî amaçlı harcamalara ayırdığını göstermektedir. Türkiye'nin bu dönemde önemle üzerinde durduğu meselelerden birisi, eskimiş olan ve dönemin gerektirdiği askerî teknolojinin gerisinde kalmış olan donanmanın yenilenmesi olmuştur. Macar elçisinin raporunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün daha önce yapmış olduğu bir konuşmasına atıf yapılarak, onun Türklerden denizci bir millet olmasını istediğini söylediğinden bahsedilmiştir. Burada aslında Atatürk'ün sözlerinin altında yatan anlam, Türk donanmasının çağının şartlarına uygun olarak geliştirilmesi ve Türkiye'nin denizlerde güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasının sağlanmasına dikkat çekmektir. Türkiye, bu anlamda ülke içinde denizaltı yapımına da başlamak gerekli çalışmaları da başlatmıştır.⁵³

⁵¹ MNL K 63 292. bağ 1937.06.08: 1678, 1-2.

⁵² MNL K 63 292. bağ 1937.03.28: 48, 1-2.

⁵³ MNL K 63 292. bağ 1937.01.29: 10, 10-12.

Bu dönemde Macaristan'ın Türkiye'deki temsilcilikleri Türk basınına da yakın takip ederek Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmişlerdir. Bu raporlardan birinde yer alan bilgiye göre Türkiye, donanmasının gücünü arttırmak için önemli bir adım daha atmıştır. Türk Hükümeti, iki adet 8.000 tonluk kruvazör, 4 destroyer, 4 denizaltı ve 4 adet de mayın gemisi siparişi vermiştir. Denizaltılarından iki adetini Blohm und Voss şirketi sağlayacakken iki adetinin de İzmit'te yapımı gerçekleşecektir. Kara kuvvetleri ve hava kuvvetleri için de önemli sayıda sipariş verilmiştir.⁵⁴ Sipariş verilen 4 denizaltıdan 2'si Almanya'da yapılırken 2'sinin de yapımının Türkiye'de gerçekleşmesi planlanmıştır.⁵⁵

İsmet İnönü de Mecliste yapmış olduğu bir konuşmasında dünyada meydana gelen savaş havasına karşı asla hiçbir devletten korkmadıklarını, barışın korunması için de her türlü işbirliğine hazır olduklarını belirtmiştir. İnönü, Türkiye'nin savunma planlarının en güçlü modern tekniklerle meydana getirilmiş cephanelerle güçlendirildiğini ifade etmiştir. İnönü, öncelikle vatan savunmasının ulusal birlikle ve ulusal güçlerle yapılması gerektiğini belirtirken eğer mecbur kalırsa Türk ulusunun erkek kadın demeden vatan savunmasına her daim hazır olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, 1937 yılında Yüksek Askerî Komuta kademesinin de katılımıyla yaz aylarında yapılan askerî tatbikatını Trakya'da Tekirdağ ili çevresinde yapmayı planlamıştır. Tatbikatın 17 Ağustos'ta başlaması ve 5 gün sürmesi düşünülmüştür. Macar elçisi raporunda, bu tatbikatın geçmiş yıllara nazaran geniş kapsamlı bir şekilde ele alındığının altı çizilmiştir. Türkiye'nin, Balkan Antantı devletleri olan Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ve Sadabat Paktı üyeleri olan Afganistan, Irak ve İran'a temsilciler göndererek tatbikatı bizzat yerinde takip etmelerinin planlandığı aktarmaktadır. Tatbikata gözlemci olarak katılacak devletlerden Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Irak'ın, ülkelerinin önemli komuta kademesinde yer alan askerî kanadın önemli isimlerinin katılımıyla tatbikatı bizzat takip etmesinin beklendiği de raporda yer almaktadır.⁵⁷

Diğer taraftan askerî önlemlerini arttıran Türkiye, Almanya'dan sipariş ettiği büyük ölçekli askerî cephanenin Macaristan üzerinden Türkiye'ye getirilmesi için Macaristan ile bir temasta bulunmuştur. Avrupa'daki buhranlı süreç ve İspanya'daki karışıklıklar durum göz önüne alındığında, Almanya'dan Türkiye'ye devasa ölçekli cephaneye ve askerî donanım sevkiyatı yapılması planlanmıştır. Nitekim Macar Elçilik raporlarında, bu sevkiyatın Macaristan üzerinden gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında somut bir bilgi paylaşılmamıştır. Bu arada, yaklaşan savaşın ayak sesleri, Türkiye'nin askerî hazırlıklarına hız vermesini zorunlu kılmıştır. Aras, konuyla ilgili Macar elçisiyle görüşmesinde, Almanya'dan Türkiye'ye 80 milyon Türk lirasını bulan bir sevkiyatın yapıldığını söylemiştir. Aras, bu sevkiyat ile Türkiye'nin sadece nitel değil nicel olarak da herhangi bir devlet ile yarışabileceğini belirtmiştir. Türk Hükümeti bu miktarı 8 yıllık bir ödeme planı ile gerçekleştirecektir.⁵⁸

Atatürk'ün, 1937 yılında Meclisin yeni yasama döneminin açılışı için gerçekleştirdiği açıklamaları dış politikaya dair önemli ipuçları vermektedir. Atatürk'ün konuşmasında dış ticaretten de bahsedilirken bu dönemde çok sayıda at ve sığır ithalatının yapıldığı Macar elçisinin dikkatini çekmiştir. Macar elçisine göre Türkiye, açık bir şekilde ordunun ihtiyacı karşılamak amacıyla bu ticareti yapmıştır. Atatürk konuşmasında, Türk ordunun kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılayabilmesinin önemine vurgu yaparken hava kuvvetlerinin geliştirilmesi ile ilgili 3 yıllık bir planın son aşamasına geldiğini duyurmuştur. Atatürk, gelecekte en önemli ve daimi görevlerinden birisinin uçaklar ve uçak motorlarının tamamen iç sanayi ile üretilmesi olduğunu belirtmiştir. Atatürk son olarak konuşmasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kendi kaderini tayin etmesiyle ilgili de bilgiler vererek Türkiye'nin denizaltı üretime geçeceğini bildirmiştir.⁵⁹

⁵⁴ MNL K 63 292. bağ 1937.01.28: 9, 1.

⁵⁵ MNL K 63, 292. bağ 1937.08.17: 1464, 1; Türk Hükümeti ile Alman Krupp şirketi arasında 1938 yılında da, 8 adet 380 tonluk denizaltı alımı için ikili görüşmeler yapılmıştır. Bkz. MNL K 63 292. bağ 1938.09.16: 1865, 1.

⁵⁶ MNL K 63 290. bağ 1936.05.30: 64, 1-4.

⁵⁷ MNL K 63 292. bağ 1937.08.06: 85, 1-2; Yine Türk donanmasının 1938 yılının Mayıs ayı içerisinde Marmara Denizi'nde Silivri ve Ereğli arasında askerî bir tatbikat gerçekleştireceği raporlara yansımıştır. Bkz. MNL K 63 292. bağ 1938.05.02: 62, 1.

⁵⁸ MNL K 63 292. bağ 1937.10.22: 108, 1-2.

⁵⁹ MNL K 63 292. bağ 1937.11.04: 119, 1-2.

Uluslararası siyasette gerilimli ve hızlı değişimlerin meydana geldiği bir süreçte, Türkiye'nin Balkan Devletleri ile olan ilişkilerinde de bazı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Balkan Paketi'nin önemli devletlerinden birisi olan Yugoslavya'nın Bulgaristan ve İtalya ile yakınlaşması Türkiye'nin endişelerini arttırmıştır. Türkiye'nin Balkan Paketi'nin kurulmasındaki en büyük amaçlarından birisi bölgesel güvenliği ve revizyonist politika dahilinde hareket eden Bulgaristan ve İtalya'ya karşı güçlü bir blok oluşturmaktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'na yaklaşırken kartlar yeniden dağıtılmaya başlanmıştır. Balkan Paketi üyesi Yugoslavya da kendi çıkarları doğrultusunda revizyonist İtalya ve Bulgaristan'a yaklaşmış ve ittifak antlaşmaları imzalamıştır. Tüm bu gelişmeler Macar elçisi tarafından, Türkiye'nin askerî önlemler almasını zorunlu kılan diğer önemli nedenler olarak yorumlanmıştır. Ona göre bu gelişmeler, Türkiye'nin Balkan Paketi devletleri içerisinde hangi devlete karşı dikkatli olması gerektiğine dair bir deneyim olmasının yanında özellikle Balkan Paketi dışında Yunanistan ile ayrı bir anlaşma zemininin faydalı olabileceği bir siyasi ortamı da hazırlamıştır.⁶⁰

Macar elçisinin, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na çok gizli notuyla raporu, dönemin genel havasını açıkça ortaya koymaktadır. Raporda "Büyük güçlerin Türkiye etrafındaki rekabeti" başlığıyla, Türkiye'nin dış politikasına dair önemli bilgiler aktarılırken Macar elçisinin Aras ile de görüşmesine değinilmiştir. Raporda bahsedildiğine göre Aras, Macar elçisine Türkiye'ye karşı İngiltere, Almanya, Sovyet Rusya, İtalya ve hatta Fransa'nın "*dostluk taarruzuna*" geçtiklerini söylemiştir. Aras, bu devletlerin en umut verici sözlerden ve tavsiyelerden başlamak üzere en büyük baskılara kadar, hatta açık bir tehditle bile Türkiye'nin "*özel dostluğunu*" kendi taraflarına çekmeyi ve Türkiye Cumhuriyeti'ne vaatlerde bulduklarını belirtmiştir. Aras'ın bu açıklamaları Macar elçisi tarafından oldukça dürüst ve gerçekçi yorumlar olarak raporda yer verilmiştir. Aras, yukarıda bahsedilen durumlara rağmen Türkiye'nin Saldırmazlık Antlaşması gereğince, gerekli olan dış politikasını devam ettireceğini ve her ne olursa olsun bunun karşısı bir durumda asla hareket etmeyeceklerini belirtmiştir. Aras'a göre Türkiye Cumhuriyeti tarafsızlık politikasını, ancak dışlandığı ve kendi hayati çıkarlarının hiçe sayılması durumunda bırakabileceğini ifade etmiştir. Macar elçisi, Aras'ın sözlerinden Türkiye'nin tamamen yeni bir siyasi politika dahilinde vaziyet alabileceğini aktarmıştır. Aras'a göre, Türkiye uluslararası barışın devam devam etmesi için elinden geleni yapmaya devam edecektir, fakat bakıldığında dünyada bunun tam tersi belirsiz bir siyasi atmosfer vardır. Türkiye'nin bu nedenle dış politikasını geliştirmeye ve ikili ilişkilere önem veren dış diplomatik temaslarına devam etmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin, statükonun devam etmesi için mevcut antlaşmaları uzatması da bu doğrultuda atılabilecek bir adım olarak değerlendirilmelidir. Macar elçisi, Türkiye'nin İngiltere'den almış olduğu 16 milyon İngiliz sterlini kredinin yanında yeni bir kredi isteğini, ayrıca Türkiye'nin, Almanya ile 150 milyon değerinde kredi anlaşması yapmayı ve İtalya ile de büyük bir ticaret hacmine sahip antlaşmanın yapılmasının görüşüldüğünden bahsetmiştir. Raporun sonunda da, Fransız Hükümetinin de Türkiye'ye Karadeniz'de olası bir çatışma durumunda Oniki Adayı işgal etmesini tavsiye ettiği duyularını aldığına değinmiştir.⁶¹

Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının dünyada kalıcı bir barış ortamını sağlayamayacağını görmüştü. 1931 yılında yapmış olduğu bir açıklamada, Versay Antlaşması'nın maddelerinin Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olan amillerden hiçbirini ortadan kaldırmadığını, dahası büyük devletler arasındaki güç mücadelesini derinleştirdiğini söylemişti. Atatürk ölmeden önce de büyük çaplı bir dünya savaşının çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemişti ve Türkiye'nin bu süreçte küçük bir hatasının bile büyük felaketlere sebebiyet verebileceğini ifade etmişti. Batılı güçler, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının öncesinde ve savaşın en yoğun şekilde devam ettiği dönemde de kendi yanlarına çekmek için büyük uğraşlar verdi. Nitekim Türkiye'nin savaşa girmeme hususundaki tavrı çok net olmuştur. Numan Menemencioğlu'nun beyanlarına göre, Türkiye'nin savaşa girmek için bir amacı yoktu ve Türkiye'nin savaşa dahil olması ise büyük devletlere savaş alanı olarak hizmet etmekten başka bir mana taşımazdı. Menemencioğlu Alman Büyükelçi Von Papen'e yapmış olduğu açıklamada, Türk dış politikasının amacının kendi kendine karar alabilme yetkisinin korunması olduğunu belirtmiş ve savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin kendi kararını verebilme yetkisinin kalkacağını ve bunun gerçekleşmesi

⁶⁰ MNL K 63 292. bağ 1938: 31, 12.

⁶¹ MNL K 63 292. bağ 1938.11.11: 126, 1-3.

durumunda Türkiye'nin hiçbir kazancının olamayacağını belirtmiştir.⁶² Öyle ki Türkiye, Almanların Polonya'yı işgali sonrasında başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını koruyacak ve zor da olsa denge siyaseti izleyerek savaş dışında kalmayı başaracaktır.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika, dünya barışının devamlılığı ve ülke güvenliğinin sağlanması üzerine kurulmuştur. Çünkü Türkiye, Lozan ile genel anlamda tatmin olmuş bir ülkeydi ve bazı temel meseleler dışında statükonun sürmesini destekliyordu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan Almanya ve İtalya'nın revizyon istekleri, Avrupa'da çalkantılı bir sürecin de varlığı anlamına geliyordu. Türkiye, bu süreçte statükonun devam etmesini desteklerken, olası bir savaş ihtimaline karşı da birtakım önlemler almak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin almış olduğu önlemler, revizyon isteklerini sesli şekilde dile getirmeye başlayan Macaristan'ın Türkiye'deki diplomatik temsilciliklerinde dikkatle takip edilmiştir. Özellikle Macar Elçiliğinden, Boğazların statüsü ve Türkiye'nin askerî hazırlıkları ile ilgili çok sayıda raporun hazırlanması dikkat çekicidir. Bu raporların birçoğu “gizli” ibaresiyle Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Raporlar incelendiğinde, Macaristan'ın, Türkiye'nin ordusunu güçlendirmek için attığı adımlara ve izlemiş olduğu dış politikaya önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bunun nedeni olarak da Türkiye ve Macaristan'ın farklı bloklarda yer almaları ve dış politikalarındaki zıtlasmalar gösterilebilir.

Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda, Türkiye'nin Boğazlar Meselesi'nde kararlı bir tutum sergilediği ve İngilizlerin desteği ile bu meseleyi lehinde çözümlendiğine değinilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, uluslararası siyasi atmosferi kendi lehine çevirmek için oldukça başarılı bir siyaset izlediği ifade edilmiştir. Diğer taraftan raporlarda, Türkiye'nin bütçesinin büyük bir bölümünü askerî teçhizat, patlayıcı ve barut imalatı için ayırdığı vurgulanmıştır. Türkiye bu süreçte, çok sayıda tesis kurarak askerî ihtiyaçlarını kendi kendine karşılamayı amaçlamış ve dışa bağımlı olmaktan kurtulmak istemiştir. Raporlara göre bu gelişmeler, henüz fiili bir savaşın başlamadığı bir dönemde Türkiye'nin savaşa hazırlık yapması olarak nitelendirilmiş ve Türkiye'nin hızla kara-hava ve deniz kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için tedbirler aldığı ifade edilmiştir. Bu tedbirler doğrultusunda Meclis'in, Türkiye'nin savaş uçağı, savaş gemisi, denizaltı gibi önemli savaş araçlarının alması için büyük bütçeler ayırdığına değinilmiştir.

Diğer taraftan raporlarda en dikkat çekilen hususlardan birisi, Türkiye'nin hava kuvvetlerine gelişmesine oldukça önem verdiğiidir. Raporlarda, hava kuvvetlerinin, olası bir savaş durumunda Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi olabileceği ve tüm halkın ve siyasilerin bunda hemfikir olduğunun altı çizilmiştir. Türk Tayyare Cemiyeti'nin ise hava kuvvetlerine uçak temin edilmesinde önemli bir işlevinin olduğu belirtilmiştir. Türkiye bu dönemde, askerî hazırlıklarının yanı sıra askerî tatbikatlar da gerçekleştirmiş ve böylece askerî birliklerinin olası bir savaş durumuna karşı hazır hale getirmeyi planlamıştır.

Raporların, Türkiye'nin Almanya politikasını eleştiren bir içeriğe sahip olduğu da görülmektedir. Revizyonist bloğun karşısında olan Türkiye'nin, revizyonist bloğun en güçlü devleti olan Almanya'ya karşı bu politikasının ekonomik nedenlerden kaynaklandığı ve Türkiye'nin Almanya'ya ekonomik anlamda bağlı olduğu aktarılmıştır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye'nin ihracatında Almanya'nın en üstlerde yer alması, Macar Elçilik raporlarını destekler bir mahiyet taşımaktadır. Son olarak raporlarda, Türkiye'nin askerî hazırlıklar içerisinde olmasına rağmen ana politikasının dünyada

⁶² Deringil 2015, 5.

barışını korumak olduğunu vurgulanmış ve bu konuda Türk diplomatların düşüncelerine yer verilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL/Macar Ulusal Arşivi),

K 63 Politikai Osztály (Siyasi İşler Fonu)

Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler. XXXI. 91. Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. s.94-130.

Çolak, M. (2009). Atatürk ve Macar Başbakanı Gyula Gömbös. *Erdem*, 55. Ankara: *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. s.33-55.

Deringil, S. (2015). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Emiroğlu, H. (2007). İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14. s.63-89.

Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2000). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Halperin, S. (2010). *War and Social Change in Modern Europe*, Cambridge, İngiltere: University Press.

Karagülmez, M. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938). (Basılmamış Doktora Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçak, C. (2013). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)-İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Magda, Á. (1981). *A Kisantant (Küçük Antant)*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Magyar Törvények 1924 évi Törvények (Macar Yasaları 1924 Yılı Yasa Maddeleri). (1924). Barátság Szerződés Magyarország és Törökország Között (Macaristan ve Türkiye Arasındaki Dostluk Anlaşması). Budapest: Codex Kiadás, s.170-171.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II. (2008). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934). (1973). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

Yalçın, O. (2010). Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri. 3. 6. *Akademik Bakış*, s.191-212.

Yalçın, O. (2019). *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, S. (2010). *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınevi.